

II. Józsefhez intézett beadványok 1773. évi erdélyi látogatása során

Ha Kolozsvárott II. József utazásairól esik szó, kézenfekvő lehet a párhuzam Hunyadi Mátyással, a város szülöttjével, aki a népmesék szerint álruhában utazva meghallgatta és orvosolta a szegény elnyomott nép panaszait. Már egykorúan is feltételezték ugyanezt II. Józsefről, sőt a történeti köztudatban is él róla ez a kép. Az 1765 óta társuralkodó császár birodalmában azonban nem utazott álruhában, álnéven, még csak Falkenstein grófjaként sem, sőt, tévesek azok az elképzelések, hogy váratlanul, bejelentés nélkül érkezett volna egy-egy országba. Utazásait mindig alaposan, egyszerűen, fényűzés nélkül szerveztette meg.¹ Megtiltotta a vármegyéknek, magisztrátusoknak és egyházi közösségeknek, hogy érkezésekor üdvözlő beszédeket tartsanak, ünnepélyesen fogadják, harangozással, díszlovékkal vagy hasonló módon nyilvánítsák ki tiszteletüket.² Tilos volt a városok kivilágítása, zeneszó, vagy bármiféle ünnepségek szervezése, a német-római császár megvendéglése.³ Ehelyett József és kísérete fogadókban étkezett, a katonai határőrvidéken pedig az erődökben.⁴ A terítékre került étek is jóval egyszerűbbek voltak. A helyi hatóságokkal már az út előtt listán közölték, milyen élelmiszereket készítsenek elő az éjszakai szállásokra. A lista külön felsorol tányérokat, kanalakat, villákat és késeket, mindezeket azonban ónból, fából, vagy agyagból kellett beszerezni:⁵ még ezen a téren sem volt megengedett a fényűzés. A szálláshelyeket nem kastélyban, urasági épületben vagy lakott tisztiszálláson foglalták le, hanem fogadókban, paplakban vagy kamarai épületben.

Erdélyben három alkalommal járt: 1773-ban (1773. május 6.–szeptember 13.), majd rá 10 évre röviden érintette a nagyfejedelemséget (1783. április 25.–július 11. közötti utazása során). Három évre rá katonai hadgyakorlattal összekötve Stájerország, majd ismételt Magyarországra, Erdélyre és Galícia következett (1786. június 16.–október 14.). A császár látogatása során alapos és beható képet kívánt nyerni az országrész valódi életéről, nem csupán a felső, hivatali szintről, hanem a birodalom minden egyes lakosának gondját-baját, életét, életkörülményeit kívánta megismerni. Ennek egyik módja volt, hogy a helyszínen hallgatta meg alattvalóit, sőt engedélyezte, hogy látogatásakor beadványokat, kérvényeket, panaszokat, korabeli szóhasználatból élve „memoriálékát” (*Memorialien*) nyújtsanak át neki.⁶

„Hirdetessék ki, hogy mindenki, akár katonai, akár polgári személy, szabadon benyújthatja nekem panaszát írásban, azzal a kitételrel, hogy aláírásával lássa el, tehát sem anonim, sem álneves feljelentéseket nem fogadok el, mivel saját nevével mindenki szabadon bemutathatja az igazságot; mindezen beadványokat kivizsgálatom, majd Őfelsége, a császárné elé tárom

¹ II. József utazásaira magyarul lásd: KULCSÁR Krisztina, 1999, 39–77.; KULCSÁR Krisztina, 2004.

² Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (a továbbiakban KA), Hofkriegsrat (a továbbiakban HKR) 1772–77,1, 1773–98,69. fol. 12.

³ Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv (a továbbiakban HKA) Banater Akten (a továbbiakban BA), Fasc. 80. rote Nr. 209. 1767. III. Nr. 31. fol. 15. 1767. márc. 13.

⁴ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban HHStA), Habsburg-Lothringisches Familienarchiv (a továbbiakban FA) Hofreisen Kt. 7. fol. 50. Livádia, 1773–05–22.

⁵ KA HKR 1772–77,1

⁶ Már 1764-ben találkozunk ezzel az új típusú „kommunikációval”. Az úrbéres panaszait elővezető elégedetlenkedő nyugat-magyarországi jobbágyság ekkor ugyanis nem szokásos, a törvény által előírt sorrendet követték. Korábban földesuraik ellen először a megyéhez vagy a földesúrhoz fordultak, és panaszukra az úriszék hozott ítéletet. Ha úgy vélték, a döntés nem szolgálta nekik az igazságot, akkor fordulhattak a királynőhöz. De az csak ritkán fordult elő, hogy azonnali legfelsőbb fórumhoz, az uralkodóhoz intézték panaszukat. E tettük tehát 1764-ben az újdonság erejével hatott. SZABÓ Dezső, 1933. 59. és FELHŐ Ibolya–VÖRÖS Antal, 1961, 199.

őket.”⁷ Vajon mi vezette Józsefet arra, hogy ilyen rendeletet hozzon? Vajon számított-e arra, milyen mennyiségben kap panaszokat? Az utasítás kihirdetése ugyanis hihetetlen mértékben mobilizálta a társadalmat, annak minden rétege, rendi, nemzetiségi, felekezeti, vagyoni különbségre való tekintet nélkül nyújtott be kérvényt. Ezekből jól érzékelhető, milyen elvárásokat támasztott a nép a császárral, a királynővel, az uralkodóházzal szemben.⁸ Számos beadvány József látogatásának alkalmából született, hiszen évszázadok óta nem járt koronás fő Erdélyben. Emiatt nem csupán általános, nagyobb problémákat panaszoltak, hanem a nép a reménykeltő ifjú császártól várta mindennemű, apró-cseprő bajának orvoslását.⁹

A császárnak a kérvényeket gyakran előre megtervezett módon, „teátrális színjátékkal” nyújtották át. Erdélyben például az ortodox pópától vezényelve felsorakozott a falu népe: jobbra a férfiak, balra a nők.¹⁰ II. József – Michael Conrad von Heindendorf medgyesi jegyző leírása szerint – minden kérvényezőt meghallgatott, de a kurírok is összegyűjtöttek memóriálékát. A császár naplójának tanúsága szerint különösen sokan járultak elé Nagyszebenben és Torda környékén,¹¹ a szász székekben pedig az ott élő románok. A hatalmas mennyiség miatt feltehetően zsákokba gyűjtötték a kérvényeket (Heindendorf említ egy, a kocsi ajtajának belső részén felfüggesztett zsákot).¹²

Heindendorf nyomán elfogadott, hogy 1773-ban óriási mennyiséget, 19 000 darab beadványt nyújtottak át a császárnak. A Magyar Országos Levéltárban a gubernium levéltárában őrzött egykorú, ún. *Protocolla Imperatoria* sorozat alapján egyértelműen pontosítható és javítható ez az eltúlzott szám.¹³ Egy vastag fűzött kötet ugyanis illetékesség szerint beosztva felsorolja az 1773-ban tett látogatáskor átadott 16 148 darab kérvényt. Külön szerepelnek a Temesi Bánságba átküldött (165 darab), a katonaságot illető (összesen 1398 darab) memóriálék, valamint a polgári szervek hatáskörébe vágóak. Az Erdélyi Gubernium ezek közül 13 095 beadványt kapott vizsgálatra. A protokollum sorszámos rendszerben tartalmazza a beadványozó nevét, lakóhelyét, ritkábban a kérvény tárgyát is. A kérvények dátumok alatt, a beadvány benyújtási helye szerint következnek egymás után, néhol a szállítók kurír nevével együtt. Maguk a kérvények töredékesen maradtak fenn, de így is képet alkothatunk az erdélyi állapotokról.

A panaszok kivizsgálása a helyi viszonyokat ismerő helyi (polgári, illetőleg katonai) szervekre hárult, az ő feladatuk volt a kérvények és sirámok körülményeinek, jogosságának, esetleg jogtalanságának kivizsgálása. Ez az ügyintézési mód furcsa helyzetet teremtett, hiszen a munka oroszlánrészét így a helyi tisztviselőknek kellett elvégezniük, akik, esetleg éppen az őket, rokonukat vagy ellenségüket, alárendeltjüket érintő ügyekben nehezen tudtak pártoskodás nélkül véleményt nyilvánítani, vagy éppenséggel nem fűződött érdekük a panasz mielőbbi kivizsgálásához. A beadványok nem várt, hihetetlen tömege óriási munkát jelentett, és a kishiva-

⁷ KA HKR 1772–77–1. 17. pont.

⁸ I. (II.) Ferencnél is találkozunk beadványokkal: TRÓCSÁNYI Zsolt, 1973. 172. (A továbbiakban TRÓCSÁNYI)

⁹ HAJDU (1989) 144.

¹⁰ JANCZÓ Benedek, 1899. 2. k. 14.; HEIDENDORF, Michael Conrad von, 1880, 455. (a továbbiakban HEIDENDORF)

¹¹ HHStA, FA Hofreisen 7. fol. 200v. Nagyszeben, 1773–06–28; uo. fol. 199r. Torda, 1773–06–27.

¹² HHStA, FA Hofreisen 8. fol. 261v. Telcs, 1773–07–12. és uo. fol. 259r. Marosvásárhely, 1773–07–11; HEIDENDORF, XVI. 450. és SZILÁGYI István, 1887.

¹³ A 19.000 darabot eltúlzott számnak tartjuk, a jegyzőkönyv alapján az általunk magadott szám a bizonyítható: Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL), Erdélyi kormányhatósági levéltárak, Erdélyi Kancelláriai Levéltár, Az Erdélyi kancellária regisztratúrája, Acta generalia (B 2) 1773/1218. Protokollum H. (a továbbiakban B 2 /Acta gen./) – Heindendorf idézésére lásd: TEUTSCH, Friedrich, 1907. 2. k. 158. A hibás adatot átvette Berlász Jenő (BERLÁSZ Jenő, 1941, 262.), és mások is: JOSUPEIT-NEITZEL, Elke, 1986, 42. Mindeztidáig csupán Hajdu Lajos próbálta meg tisztázni a leadott kérvények számának valódi nagyságát, l. 9. lábjegyzet

talnokokra rendkívüli mértékű munkát rótt: következtében vagy lelassult a kérvények intézése, vagy a mindennapi ügymenet szenvedett csorbát.

Erdélyben a polgári hatóságot érintő kérvényeket a Guberniumhoz továbbították. Ott egy bizottság elé kerültek, amely a helyi kivizsgálással az egyes törvényhatóságokat, legtöbbször a vármegyék állandó tábláját bízta meg.¹⁴ A császár előírta, hogy válasszák külön az általános (a terület belső berendezkedésében rejlő hibák miatti) és a partikuláris tárgyú (például a földek egyenlőtlen elosztásán vagy a túlzott robot miatt kesergő) kérvényeket. Igyekezni kellett „a beadványokat a lehető legjobb és jogos módon orvosolni, hogy az esetlegesen eddig rejtve maradt visszaéléseket lehetőleg megszüntessék, és ne nyomják el egyik félt se, illetőleg ne kedvezzenek egyik községnek vagy egyik alattvalónak sem a másik ellenében, hanem zsinórmértékül a jogosságot meg az igazságot tekintsék, és tegyenek arról jelentést, mit intézkedtek.”¹⁵ Az ügyeket a kormány szerv rendes ülésein tárgyalták meg, esetenként teljes sessió-t szentelve nekik. Külön jegyzőkönyvben vezették a javaslatukat, amelyeket azután Bécsbe küldtek el. A legtöbb esetben azonban előzetes, helyszínen szerzett információkra, valamint vizsgálatra volt szükség.¹⁶

A benyújtott kérvények az élet csaknem minden területét érintik. A következőkben ezek közül mutatunk be néhány jellemző példát. Nagy számban szerepelnek közöttük például rendőri és közigazgatást érintő ügyek, hagyatéki kérelmek, elvett föld vagy más javak (házak, állatok, ingóság) visszaszolgáltatása, lopások, rablások panaszolása, adósságok kifizetése ügyében benyújtott (magán)panaszok, egyéni peres ügyek.¹⁷

A kérvények többször megerősítették a császár által is megfigyelt gondokat, így Erdélyben az átköltöztetés bevett módszerének, a „falucserének” hátrányait. Az Ótöhánból Újtohánba költöztetett falusiak előadták kérvényükben: 1765-ben kiűzték őket falujukból és mindenüket elvették, azért, hogy oda határőröket telepíthessenek. Nekik cserébe teljesen pusztá terület jutott, nyomor, szegénység várt rájuk. Viskókat is csak három év múltán építtetett számukra a brassói magisztrátus. Az új település igen előnytelen helyen feküdt, ezért beadványukban azt kérték a császártól, engedélyezze, hogy visszatérhessenek falujukba, vagy legalább kaphassanak, esetleg a korábban birtokukban volt törccsvári területen.¹⁸

Az erdélyi birtokos nemesek leginkább más birtokosok részéről őket ért sérelmek miatt fordultak a császárhoz orvoslattért. Ezek között szerepelnek adósságügyek, birtokjogi és birtokosztállyal kapcsolatos kérések, elvett birtokok visszaszerzésére irányuló memoriálék.¹⁹ Sokan voltak, akik korábbi nemességüket, nemesi kiváltságait akarták visszaszerezni, mint például Kovács György és Kovács Tamás, hiszen az adómentességet jelentett. A jobbágyok leginkább úrbéres ügyekben, kötelezettségeik miatt panaszkodtak. Soraikban szembesülünk a II. József által is megfigyelt tarthatatlan, rendezetlen úrbéri állapotokkal: elviselhetetlen volt a robot, a forspont. Gyakran kétszeres tizedet követeltek tőlük. Nagy számban panaszolták a telkek, köz-

¹⁴ MOL B 2 (Acta gen.) 1773/1155. Az Erdélyi Udvari Kancellária a Cseh-Osztrák Udvari kancelláriához, 1773. szept. 16.

¹⁵ HKA BA Fasc. 80. rote Nr. 209. 1768. VII. Nr. 39. fol. 274v–275r. A miniszteriális bankdeputáció a Temesvári Kamarai Adminisztrációhoz, 1768. jún. 23.

¹⁶ Az anyagokat lásd MOL, Erdélyi kormányhatósági levéltárak, Gubernium Transylvanicum Levéltára, Gubernium Transylvanicum (in politicis), Protocolla Imperatoria (F 65) 1–8. csomó. (A továbbiakban F 65 /Prot. Imp./)

¹⁷ Pl. MOL F 65 (Prot. Imp.) *Diarium expeditorium Imperator*. Nr. 1524. Orbán Anna Márkusfalváról öröksége ügyében; Nr. 1970. Cseh Antal leszerelt katona, apja kitagadta az örökségéből.

¹⁸ MOL F 65 (Prot. Imp.) Nr. 1045. (8. cs. fol. 59r–61r.)

¹⁹ MOL F 65 (Prot. Imp.) *Diarium expeditorium Imperator*. Nr. 1278. Jónás István; Nr. 1512. Bedő Ádám, László; Nr. 1550. János György; Nr. 1973. Barta János, András; MOL B 2 (Acta gen.) 1773/1218. Nr. 647. Négy Trimbizas testvértől erőszakkal elvett kert ügyében; uo. 1773/1663. Nr. 906. Danik Opris elzalogosított kertjét kéri vissza.

ségi földek, erdők elvételel.²⁰ A jobbágypanaszok másik csoportja a jobbágságra vetést sérelmezi. Itt megtalálhatók mind olyan jobbágyok kérvényei, akik fel akartak szabadulni a jobbágyi állapotból,²¹ és olyanoké is, akik sérelmezték, hogy nemes létükre jobbágyként kezelték őket.²²

A vallásügyben leadott kérvények egyik része templomépítésre és felújításra vonatkozott. Erdélyben például a papolci protestánsok temploma volt romos, ennek javítását és harangtorony emelését kérvényezték. A kormányzék az uralkodó elé terjesztette a kérést, azzal a megjegyzéssel, hogy erről a kérdéstről külön javaslatot fognak majd benyújtani. A reformátusok általában templomtorony emelésére kértek engedélyt, de jelentős számban adtak le kérvényeket a görög katolikus pópák és alattvalók is.²³

Az erdélyi kézművesek is képviseltették magukat, céhfelvételért, céhszabályzat kiadásáért (így például a kolozsvári szabócéh) folyamodtak, esetleg a szükséges anyagok beszerzésére kértek engedményeket, mint Schön János szentléleki salétromfőző, aki a salétromfőzéshez szükséges anyagokra kívánt adómentességet kapni.²⁴ Samuel Barbenius találmányának bemutatásával lepte meg a császárt. A brassói kereskedő nádból olyan szirupot állított elő, amely szerinte helyettesíthette volna a mézet, sőt megfelelő eljárási módszerekkel akár a rendes cukrot is. A további kísérletekhez azonban elegendő mennyiségű nádra volt szüksége. Barbenius más téren is ügyesnek bizonyult. A szirup-mintát természetben is be kívánta mutatni, ezért engedélyt kért, hogy a mintát a bécsi orvosi fakultáson tanuló fia nyújthassa át a császárnak.²⁵

Mások, elég jelentős számban állásért (vagy újabb, előnyösebb alkalmazásért), illetőleg fizetésemelésért folyamodtak a császárhoz.²⁶ Johann Frank Sies, az erdélyi kamarai számvevőség gyakornoka úgy gondolta, tehetségét, rátermettségét, más, jobb állásra való alkalmasságát úgy tudja a legjobban kimutatni, ha a császárhoz fordulva, beadványban bizonyítja képességeit. Az általa leadott memoriále emiatt igen terjedelmes. Tartalmazza a gyakornok „dolgozatát” az erdélyi árdrágulásról, annak okairól és az általa felsorolt megoldási javaslatokról, mindehhez színes mellékleteket és táblázatokat csatolt. A szorosán vett kérésről a fiatalember csak az utolsó oldalon szól: hosszasan sorolta ismereteit, amelyekkel öfelsége kincstárának hasznára kívánt lenni: beszélt és írt németül, latinul és magyarul, továbbá valamelyest románul is. Állítása

²⁰ MOL F 65 (Prot. Imp.) *Diarium expeditorium Imperator*. Nr. 1991. Szentimrei jobbágyok jobbágyterhek miatt; Nr. 1949. Lövétei jobbágyok szolgálataik miatt; Nr. 2769. Bíró György panasza; Nr. 2771. Nagysolymos-Kissolymos adócsökkentés ügyében; Nr. 2772. Antal János panasza; Nr. 2775. Péter Ferenc panasza; Nr. 1959. Potyánfalva lakosai elfoglalt erdőjük miatt.

²¹ MOL F 65 (Prot. Imp.) *Diarium expeditorium Imperator*. Nr. 1511. Szöcs János, Ferenc, István kérvénye: szabadítsák fel őket a jobbágyi állapotból; Nr. 1971. Bartók család; Nr. 1954. Ferenc István; Nr. 1955. Illyés Antal.

²² MOL F 65 (Prot. Imp.) *Diarium expeditorium Imperator*. Nr. 1956. Albert, másként Nemes István Székelyudvarhelyről: a harmincados jobbágnak titulálta; Nr. 2776. Tordácsfalva armalista lakosait jobbágyként kezelték; Nr. 5057. Resházaiak: jobbágnak titulálták őket; Nr. 5068. Deák István, Miklós, nemesek, de jobbágyként kezelik őket.

²³ MOL F 65 (Prot. Imp.) *Diarium expeditorium Imperatorum*. Nr. 1279. Lelkész kérelme a templom felújítása érdekében; Nr. 1879. Hatai katolikusok templomépítésre kérek pénzt; Nr. 3667. 148 járai római katolikus a lerombolt templom újjáépítése ügyében; Nr. 6055. hídvégi reformátusok templomtorony miatt; görög katolikusok: uo. Nr. 3177. Lupuj örményesi görög katolikus lelkész panasza az ortodoxok ellen, Kéri, hogy parókiáját megtarthassa; Nr. 7134. Nyiga görög katolikus lelkész, a templomhoz tartozó külső földeket követelte vissza.

²⁴ MOL F 65 (Prot. Imp.) *Diarium expeditorium Imperator*. Nr. 1972; Nr. 1261. Brassói kerületi román cigányok a szabad kézműves tevékenység folytatásáért. Nr. 6108. Mattheus Kammhofffer: nagyszzebeni német szabócéhbe akarja magát felvetetni; Nr. 7150. Zakos István nagyszzebeni szappanfőző céhbe kér felvételt. Jacob Strasser sörfőző akadályoztatását lásd MOL B 2 (Acta gen.) 1773/1218. Nr. 3032.

²⁵ MOL B 2 (Acta gen.) 1773/1218. Nr. 1131.

²⁶ Pl. MOL F 65 (Prot. Imp.) *Diarium expeditorium Imperator*. Nr. 1948. Mátéfi Mihály Csíkszék kerületi tábláján kér állást; Nr. 2758. Hess János, vagy a sóbányáknál vagy harmincadosi állásért folyamodik; Nr. 6123. Dukar Argyelan tizedszedői posztra jelentkezik.

szerint jártas volt a dialektikában, fizikában, geometriában, voltak természetjogi, államjogi, teológiai és gazdaságtani ismeretei. Folytatott rendészeti, pénzügyi, hadi tanulmányokat, és volt könyvelési és iktatási gyakorlata is.²⁷

A katonák (határőrök) a fent említett kérvényeken túl leginkább arról panaszkodtak, hogy nem volt elegendő a számukra kiosztott földterület. A katonai határőrvidéken sok katona kérvényezte felmentését a kötelező jellegű szolgálat alól, leginkább megélhetési gondok miatt és a család férfitagjainak kötelező besorozása miatt.²⁸ Fábián János megjárta a francia és a sziléziai hadszínteret, de mivel „kemény lövést kapott” a lábába, nyomorulttá lett, és a pesti Invalidusházba került. Onnan költözött át Udvarhelyszékbe, ahol „mégis minden esztendőben noha semmim sincsen három német forintot kapitális taxát vesznek én töllem”. A császárhoz ezen adó elengedéséért folyamodott.²⁹

Fogarasi György idős határőrnek például egyik fia dobosként szolgált, ő további két fiát, valamint két „neveletlen” leányát tartotta el. „Remékedem nagy szívbeli esedezzél hajollyon könyörületessége én hozzamis, ha tsak annyibanis Felségednek hogy ha egy Fiam már egy Néhány Esztendőktől fogva a Dobosi szolgálatatt tébi, bár tsak énnékem légyen respiriumom hogy táplálhassam Gyermekeimet, míg szárnyakra kelhetnek és szolgálatott tehetnek, és én szerezhessem meg addig kenyereket ötvesi Mesterségemmel örökségemhez képest.”³⁰

A fennmaradt magyar nyelvű panaszok legtöbbször megélhetési gondokkal küszködők írták, akik alamizsnáért könyörögtek. „Felséges Római Császár! Corregens Kegyelmes Uram! Már három esztendeje, miolta nyomorán az ágyon betegen nyomorgok, úgy annyira, hogy majd éhel is meg halok. Mellyhez képpes ő felségének Instálok alázatosan, méltóztatásék én rajtam könyörülni, és engemet illyen szegényt valami kevés Alamisnával Segíteni. Mellyet Isten is meg jutalmaz Ö Felségének.”³¹ A segélyezendők száma olyan nagy lehetett, és ügyük jelentősége olyannyira eltörpült a többi mellett, hogy 1783-ban, újabb látogatásakor II. József már parancsba adta, hogy a gubernium a koldulók kérvényeit és az apróbb ügyeket mellőzze, és csak az országos jelentőségű panaszokra, valamint a visszaélésekre összpontosítson.³²

Az asszonyok is számos kérvényt adtak le. A kolozsvári tartózkodás dátumánál, 1773. június 26-án 54-en voltak a közel 900-ból.³³ Ők a család, különösen pedig egyedül maradtként a gyermekek eltartási gondjai miatt ragadtak tollat. Rákotzi Bárb saját kezűleg papírra vetett sorai arról tanúskodnak, hogy a szegények utolsó mentsvárakat látták a panaszukat meghallgató (és reményük szerint orvosló) császárban. „Felséges és Kegyelmes Tsábarunk Labái alá Lé borulván Terden álo, mivel hogy Tiß Gyérmekeim vadnak, és nem tudom őket Taplalni, minden Napi eledel hanem egy Malmot akarnam Epíteni és aß Bebeni Urak nem akarják engedni hogy Malmot Epíthessik.” Emiatt arra kérte a császárt, járjon közbe, hogy a szebeni magisztrá-

²⁷ MOL B 2 (Acta gen.) 1773/1218. Nr. 326. 1773. máj. 30. Felsorolása ellenére úgy tűnik, nem ugrott előre nagyot a ranglétrán. 1776-ban az egyházügyi bizottság számjegyzője, egy bizonyos Sies (Martinelli mellett) kért napidíjat. Ha ugyanarról a személyről van szó, akkor feltehetően közügyessége miatt került az építész mellé, mivel beadványához egy szép, festett térképet mellékel: Erdélyi kormányhatósági levéltárak, Gubernium Transylvanicum Levéltára, Gubernium Transylvanicum (in politicis), Ügyiratok (F 46) 1776/5104. 1776. okt. 30. (a továbbiakban F 46 /Ügyiratok/.) Köszönöm Bakács Bernadette segítségét.

²⁸ MOL F 65 (Prot. Imp.) Nr. 983. Jás határőrhuszárijai, Fogaras, 1773. jún. 5. (8. cs. fol. 46r.); uo. *Diarium expeditorium Imperator*. Nr. 7151. Blán Ágostán, obsitos katona, adó alóli felmentést kér; uo. Nr. 1255. (8. cs. fol. 65r.) Orbok Ferenc kérvénye; KA HKR Protokollum 994. k. fol. 616r. Nr. 209. Lietzen a HKR-hoz, 1768. jún. 9.

²⁹ MOL B 2 1773/1218. Nr. 2006.

³⁰ MOL F 65 (Prot. Imp.) Nr. 724. Fogarasi György kérvénye (8. cs. fol. 24r.).

³¹ MOL F 65 (Prot. Imp.) *Diarium expeditorium Imperator*. Nr. 3171. Stephan „sine cognomine” alamizsnát kér.

³² MOL B 2 1783/869. II. József Handbillet-je Pálffy Károlyhoz, Nagyszében, 1783. jún. 1.

³³ MOL B 2 (Acta gen.) 1773/1218. Lit. H.

tus engedélyezze kérését.³⁴ A nők közül többen házassági engedélyért folyamodtak, a férj, fiúgyermek katonai szolgálat alóli felmentését kérvényezték, esetleg hozzátartozóknak kértek előrelépési lehetőséget.³⁵ Nem csak magánszemélyek, hanem egyes települések, csoportok is nyújtottak át kérvényt a császárnak, mint például Beszterce, Nagyenyed, Macskás, Nagysajó, Dés, Sepsiszentgyörgy, Oláhnémeti települések lakosai, június 26-ához 109 települést jegyezték fel.³⁶ A dévai cigányok is beadványt nyújtottak át, mivel régi szokás szerint az ő feladatuk volt a vár tisztántartása (Nagyszébenben is a fiatal cigánylányok és -fiúk takarították a fő- és díszteret, és mindenütt, ahol katonaság volt), cserébe a várban lakhattak. A II. Józsefhez címzett beadványukban azt kérvényezték, hogy erősítsék meg őket ezen gyakorlatban.³⁷

A memoriálék nyelvezete igen vegyes. Legtöbbjük latinul vagy németül íródott. Gondot okoztak viszont azok, amelyeket olyan nyelven adtak le, amelyet nem beszéltek a bécsi tisztviselők. A jegyzőkönyvben például a június 26-án érkezett 895 kérvény közül 36-nál csak azt tüntették fel, hogy magyarul, 143-nál pedig azt, hogy románul írták. Ez utóbbiak esetében a vizsgálat elvégzéséhez ilyenkor latin nyelvű fordítást mellékeltek.³⁸ Az írásmód alapján megállapítható, hogy sokan saját kezükkel írták le panaszukat (például az idézett Rákotzi Bárb), de nyilvánvaló, hogy több helyen titkár vetette papírra a kérvényt (gyakran egyezik a kérvény díszítése vagy az uralkodó megszólításának formulája is). Részletes vizsgálatuk újabb adalékkal szolgálhat a korabeli írástudás és analfabetizmus viszonyához.

Erdélyben a polgári hatóságot érintő kérvényeket – legtöbbször a bécsi elosztást követően – a Guberniumhoz továbbították. Ott egy bizottság elé kerültek, amely a helyi kivizsgálással az egyes törvényhatóságokat, a vármegyék állandó tábláját bízta meg. Ez az ügyintézési mód furcsa helyzetet teremtett, hiszen a munka oroszlánrészét így a helyi tisztviselőknek kellett elvégezniük, akik, esetleg éppen az őket, rokonukat vagy ellenségüket, alárendeltjüket érintő ügyekben nehezen tudtak pártoskodás nélkül véleményt nyilvánítani, vagy éppenséggel nem fűződött érdekük a panasz mielőbbi kivizsgálásához. A beadványok nem várt, hihetetlen tömege pedig óriási munkát jelentett, és a kishivatalnokokra rótt rendkívüli nagyságú munkát: következtében vagy lelassult a kérvények intézése, vagy a mindennapi ügymenet szenvedett csorbát.

A császár előírta, hogy válasszák külön az általános (a terület belső berendezkedésében rejlő hibák miatti) és a partikuláris tárgyú (például a földek egyenlőtlen elosztásán, a túlzott robot, a magas adók miatt kesergő) kérvényeket. Igyekeznii kellett „a beadványokat a lehető legjobb és jogos módon orvosolni, hogy az esetlegesen eddig rejtve maradt visszaéléseket lehetőleg megszüntessék, és ne nyomják el egyik félt se, vagy ne kedvezzenek egyik községnek, vagy egyik alattvalónak sem a másik ellenében, hanem zsinórmértékül a jogosságot és az igazságot tekintsék, és tegyenek arról jelentést, mit intézkedtek.” Az ügyeket a kormány szerv rendes ülésein tárgyalták meg, esetenként teljes sessio-t szentelve nekik. Külön jegyzőkönyvben vezették a javaslatukat, amelyeket azután Bécsbe küldtek el. A legtöbb esetben azonban előzetes, helyszínen szerzett információkra, valamint további vizsgálatra volt szükség. A vizsgálatot végzők elfogultságára is találhatunk példákat. 1773-ban Conrad Friderici von Frivald számvevősegi gyakornok egy újabb állásért folyamodott. Bár kenyéradója, a gyulafehérvári gazdasági bizott-

³⁴ MOL B 2 (Acta gen.) 1773/1218. Nr. 631.

³⁵ Különösen sok katonai jellegű kérvénnyel találkozunk az 1770-ből. Vö. KA HKR 1770–77–19. 1770. jún. 26.; 1770–77–20. 1770. jún. 30. és 1770–77–25. 1770. júl. 18.

³⁶ MOL B 2 (Acta gen.) 1773/1218. Lit. H.

³⁷ KA HKR 1774–77–1. B 4.

³⁸ Lásd pl, az eredetit és latin fordítását: MOL B 2 (Acta gen.) 1773/1218. Nr. 1765. Tatrang román lakosai; uo. Nr. 1046. Tóhán lakosai, 1773. máj. 25.

ság nem adott jó véleményt a fiatalemberről, az erdélyi főhadparancsnokság úgy vélte, mégis áthelyezhetnék a cremonai montúra-bizottsághoz. Ugyan az álláskérelmezők nagyobbik részét általában elutasították, Friderici esetében más okot is talált az Udvari Haditanács a negatív válasza. Ahogy a válaszból kiderül, gyulafehérvári állásához is csak azért jutott, mert apja és rokonai katonáskodtak. Ő nem volt alkalmas a fegyveres szolgálatra, ezért a gazdasági bizottságnál helyezték el. Ott azonban nem volt elég szorgalmas, tiszteletlenül viselkedett, ezért ahelyett, hogy áthelyezték volna, két hónap próbaidőre ítélték, mutat-e javulást magatartása. (Felmerülhet bennünk a kérdés, vajon a katona-rokonok miatt javasolták a fiatalember áthelyezését, vagy így végre esély mutatkozott volna arra, hogy a lusta gyakornok elkerülhet Gyulafehérvárról.)³⁹

E váratlanul nagy mennyiségű kérelem elosztása, kivizsgálása és feldolgozása rendkívül hosszú ideig tartott, a bizottság ülésjegyzőkönyvének utolsó bejegyzései 1782-ből, kilenc évvel későbből származnak.⁴⁰ A guberniumi bizottság legsűrűbben 1773-ban ülésezett, feltehetően II. József személyes tartózkodása miatt. A látogatását követő hónapokban 40–60 beadványt tárgyaltak, majd számuk ennek három-négyszeresére nőtt. A későbbi évek ülésein azután a lelkesedés lanygulása a jellemző, pedig Bécsből is felszólították őket, hogy folyamatosan lelkiismeretesen végezzék a munkát.⁴¹ 1780 és 1782 között igen kevés ügyet tárgyaltak már, valószínűleg a mindennapi ügymenet mellett és az idő múlásával megszűnt az érdekltség és a buzgó lendület. Az utolsó két ügy két magyar nyelvű beadvány, ezek 1782-nél szerepelnek. Ha közelebről megvizsgáljuk őket, nehezen érthető, miért tartott a kivizsgálás kilenc évig. Az egyik esetben Balog Miklós határőr nemes Váró Istvánt panaszolta be, aki jogtalanul elvette földjét. A döntésben a határőrnek adtak igazat. Az utolsó bejegyzett ügyirat Magyarregeen priviligiumainak megerősítéséről szól.⁴²

Vajon mi lett a kérvények sorsa, mennyit támogattak és mennyi került elutasításra? Az elégtelen és elszórt forrásanyag s a hosszú ideig elhúzódó, és így gyakran követhetlenné váló vizsgálat megnehezíti, hogy erre pontos választ adjunk, a bizottság jegyzőkönyvéből csak a javaslatétel tárgya állapítható meg bizonyossággal.

A rendészeti és peres ügyeknél, amelyeknél valójában nem volt szükség az uralkodó közbenjárására, leggyakrabban jogi útra terelték az ügyet. Álláskérelmeknél „bizonyítványt”, véleményt kértek ki a hivataltól, a felettestől, így bizonyítva a pályázó alkalmasságát-alkalmatlanságát. Gyakran olyanok is állásért folyamodtak, akiknek képzettségük, „tudásuk” nem volt elegendő a pályázott posztra, például nem tudtak írni-olvasni. Ritkán találkozunk engedélyezéssel, mert akiket e kegyben akart részesíteni a császár, azok kérelmét külön megjelölte, így is mutatván, az ügyintézés során figyeljenek rájuk. Véleményét akkor alakította ki, amikor átvette a kérvényt, és röviden kikérdezte a beadót kéréséről. Ezeket a beadványokat általában külön borítékban helyezte el, rávezette a címzett nevét, sőt, esetenként röviden javaslatát is: „A kérés jogos”, „ügy tűnik, megérdemel egy előléptetést”.⁴³ Akiket érdemesnek találtak

³⁹ KA HKR 1774–77–1. Nagyszében, 1773. dec. 18. P. 3. és a HKR válasza rá uo. 1773. jan. 4.

⁴⁰ MOL F 65 (Prot. Imp.) 7. cs. 51. k. *Diarium relatorum Memorialia Augustissimo Imperatori porrecta concernens*. Ülésjegyzőkönyv 1773–1782. Az ügymenetre lásd még TRÓCSÁNYI 252–253.

⁴¹ HHStA Kabinettsarchiv, Staatsrat Protokollum 1774. Nr. 2183. 1774. aug. 13.

⁴² MOL F 46 (Ügyiratok) 1782/5931. és uo. 1782/1486.

⁴³ Vö. HKR KA 1774–77–1. Az Udvari Haditanács a szlavóniai főhadparancsnoksághoz, 1774. jan. 4. A császár javaslataira vö. MOL B 2 (Acta gen.) 1779/1218. Protokollum H. fol. 188r. Nr. 10. „*Alt-Ofner Gemeinde. Allerhöchst. Eigenhandig signirt Gr. Kollowrat*”; fol. 189v. Nr. 88. „*Bachomius Kneesevich griechischer Bischof non unius zu Arrad. Allerhöchst signirt: Graf Kollowrat*”; fol. 191r. Nr. 179. „*Johan Adam Martin. Allerhöchst signirt an Gr. Blümegegen*”; fol. 191v. Nr. 207. „*Die aus der Turkey zurückgekehrte Orsovaer Untertahnen. Allerhöchst signirt an FM Lacy*”; fol. 192r. Nr. 228. „*Franz Jakardowsky. Allerhöchst signirt an F.M. Lacy*”; uo. Nr. 231. „*Theodor Graf Sulkowsky um eine*

arra, hogy új állást nyerhessenek el, azokkal a válasz legtöbbször azt közölte, hogy üresedésor (*Apertur*) jelentkezzenek. Már a XVIII. században is gondot okozott az alacsony (vagy annak tartott) fizetés. A kérelmezők nagy számban óhajtottak fizetésemeléshez jutni. Ezeket a kéréseket nem engedélyezték, mert a megszabott „*status salariorum*”-tól nem lehetett eltérni.

A gubernium minden egyes esetben figyelembe vette a nagyfejedelemség érvényben lévő törvényeit: ezért javasolta például a gyulafehérvári zsidók kérelmének elutasítását, akik zsinagógát akartak építeni, és telket kértek erre a célra. A gubernium szerint a kérvény teljesítését létszámuk sem indokolta, vallásuk pedig nem volt az erdélyi törvények szerint elfogadott.⁴⁴

A bemutatottak alapján úgy véljük, a beadványok átnyújtásának engedélyezése, sőt a lakosság felhívása más elvárásokat támasztott az alattvalókban, mint amilyen eredménnyel azután szembesülniük kellett. Feltehetően csalódást okozott, hogy számukra fontos, égető napi problémájukra hosszú hónapokig, sőt évekig nem érkezett válasz. Az ismert legfelsőbb döntések tükrében azt is megállapíthatjuk, hogy kevés volt a kedvező döntés, vagyis a kérelmezők legtöbbje nem érte el célját. A sorozatos elutasítások pedig elégedetlenkedést szültek. Ahogy láthattuk, a hivatalnokok körében sem aratott osztatlan sikert a rájuk rótt többletmunka. A tömördek kérvény kivizsgálása igencsak terhes volt számukra, emiatt nem is intézték felelősségteljesen. Bizonyos azonban, hogy II. József császár ezen rendelkezésével jót akart. Utazásai alatt, valamint a memoriálék átvételekor közvetlen kapcsolatba került az alattvalókkal, meghallgatta őket és panaszukat, megismerkedett helyzetükkal. Mégsem tűnik úgy, hogy a panaszok leadásának engedélyezése feltétlenül eredményes lett volna – a lakosság szempontjából nem volt sok haszna. Hogy megfelelt-e annak a célnak, amit József szánt neki? Úgy gondoljuk, a kérvények segítettek neki abban, hogy meglássa és tudomást szerezzen a visszaélésekről, az alattvalók elnyomásáról, és megismerje az általános gondokat. Ezeket Mária Terézia elé tárta, és ezáltal újabb feladatot rótt ki az államra, hogy megpróbálja azokat megoldani, és megpróbáljon javítani az alattvalók életkörülményein. Számos probléma azonban továbbra is megmaradt, és majd csak egyeduralkodóként lett rá lehetősége, hogy megoldást keressen rájuk.

Petitions given to Joseph II during his visit to Transylvania in 1773. Joseph II is known as the ‘travelling emperor’. He not only travelled widely in Europe but took pains to acquaint himself personally with the various provinces of the Habsburg Monarchy. During the period of the co-recency (1765–1780), he visited the Grand Principality of Transylvania three times, in 1773, 1783 and 1786. Before he set out for these journeys, Joseph II announced that anyone could hand him a petition, and those which were signed would be looked into. His decree to such effect mobilized the Transylvanian society in 1773. The emperor received an unexpectedly large number of petitions (*Memorialien*). Michael Conrad von Heidendorf, notary of Medgyes, estimated their number to be 19 000. On the basis of official documents to be found in the Hungarian National Archives, it can be established that the emperor received altogether 16 148 petitions during his Transylvania tour of 1773. These were handwritten *Memorialien* composed in Latin, German, Hungarian or Old Romanian. They provide an insight in the language usage, the language proficiency and the literacy levels of contemporary Transylvania. They also shed light on the type of issues that induced the emperor’s subjects to turn to their ruler for redress not to mention how the authorities dealt with these petitions, what solutions were proposed and what the emperor’s final decision was.

Obristen Stelle. Allerhöchst signirt an FM. Lacy”; fol. 196r. Nr. 471. „*Emanuel Schmidbauern Unterlieutenant von Nugent. Allerhöchst signiert [...] in einem besonderen Couvert an FM Lacy geschickt worden.*”

⁴⁴ MOL F 46 (Ügyiratok) 1775/2164. Nr. 48.